

CZU: 343.2/7

DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.4012001>

O NOUĂ VIZIUNE ASUPRA CAUZELOR DE EXONERARE A RĂSPUNDERII PENALE ÎN DREPTUL PENAL SUBSTANȚIAL

Dorel VELENCIUC

Institutul Național al Justiției

Acest articol este consacrat cercetării cauzelor de exonerare a răspunderii penale în dreptul penal substanțial. Pentru obținerea scopului nominalizat autorul s-a adresat experienței pozitive a legii penale române, unor prevederi internaționale, precum și din sistemul *common law*. Un loc special în cercetarea științifică ocupă clasificarea cauzelor de exonerare a răspunderii penale. În urma studiului efectuat au fost formulate concluzii și recomandări apte de a fi implementate în legea penală a Republicii Moldova.

Cuvinte-cheie: cauză de exonerare a răspunderii penale, cauză justificativă, cauză de neimputabilitate, legitimă apărare, stare de necesitate, iresponsabilitate, consimțământul victimei, automatism.

A NEW APPROACH ON EXCULPATORY DEFENCES IN SUBSTANTIVE CRIMINAL LAW

This scientific article is dedicated to exculpatory defences in Substantive Criminal Law. In order to obtain the definite purpose, the author concentrated on the positive experience of Romanian Criminal Law, international regulations, as well as the *common law system*. A special place in the realm of this study has been occupied by classification of exculpatory defences. As a result, there were strongly recommended several conclusions and proposals to be operated in Criminal Law of the Republic of Moldova.

Keywords: *exculpatory defence, justifiable defence, excuse-based defence, legal defence, state of necessity, irresponsibility, victim's consent, automatism.*

Introducere

Scopul acestui mesaj științific constă în reconceptualizarea cauzelor de exonerare a răspunderii penale în doctrina autohtonă modernă prin intermediul experienței legislative și doctrinare din sistemul *common law*. Pentru obținerea acestui scop ne propunem următoarele obiective: definirea noțiunilor și categoriilor de bază ale științei penale în materia cauzelor justificative și de neimputabilitate; identificarea și interpretarea diferitor abordări privind cauzele justificative și de neimputabilitate; compararea diferitor concepte ale științei penale substanțiale în materia cauzelor justificative și de neimputabilitate; extrapolarea prevederilor conceptuale ale teoriilor cu privire la cauzele justificative și scuzabile în procesul de legiferare.

Pe parcursul cercetării am apelat la prevederile *de lege lata* din legea penală autohtonă, legea penală română și din legea penală a Statelor Unite ale Americii, fiind observat că la construirea cauzelor justificative și de neimputabilitate legea română este influențată conceptual de dreptul german. La rândul său, dreptul german a resimțit influența dreptului anglo-american în ceea ce ține de reglementarea cauzelor justificative și de neimputabilitate. În Statele Unite ale Americii, sistemul cauzelor care înlătură caracterul penal al faptei se aseamănă parțial cu cel din Republica Moldova, în ceea ce vizează cadrul normativ de reglementare a vârstei făptuitorului, și parțial cu legea penală a României, în ceea ce ține de „cauzele justificative”. Astfel, în conceptul legii penale a SUA, vârsta infractorului este reglementată în cadrul secțiunilor de responsabilitate, pe când aspectele de imaturitate psihofiziologică sunt tratate în cadrul secțiunilor consacrate iresponsabilității. O diferență majoră dintre sistemul *common law* și sistemul continental în materia cauzelor care exclud caracterul penal al faptei ar fi reglementarea mixtă a aspectelor de drept penal substanțial și de drept procesual penal atât a cauzelor justificative și de neimputabilitate materiale, cât și a celor procesuale, cum ar fi *non bis in idem*, aspecte procesuale vizând punerea în aplicare a normelor ce vizează iresponsabilitatea etc.

Rezultate și discuții

Scopul principal al legii penale constă în interzicerea conduitei ce reprezintă o faptă prejudiciabilă îndreptată împotriva unei alte persoane sau împotriva valorilor sociale fundamentale. La fel, legea penală recunoaște că anumite fapte nu vor fi urmărite penal sau, în cel mai rău caz, nu vor conduce la condamnarea persoanei, deoarece există anumite reglementări care permit acesteia, cu titlu de exemplu, s-o apere de la faptele

prejudiciabile și ilicite săvârșite de către alte persoane sau de la situații/evenimente prejudiciabile apărute din cauza anumitor împrejurări. Raționamentul principal al dreptului penal care explică prezența în prevederile legale a cauzelor care înlătură caracterul penal al faptei constă în faptul că legea penală nu este un instrument de răzbunare, ci este unul dintre mijloacele de asigurare a coexistenței pașnice a comunității.

Consatăm că **cauzele care înlătură caracterul penal al faptei** constau din anumite situații, stări, împrejurări existente în momentul săvârșirii faptei, care împiedică realizarea unei trăsături esențiale a infracțiunii și prin aceasta exclud caracterul penal al faptei. Ele nu se pot confunda cu cauzele generale care înlătură răspunderea penală sau consecințele condamnării (amnistia, grațierea, prescripția răspunderii penale), cazuri în care fapta este infracțiune și doar consecința ei – răspunderea penală sau consecința condamnării este înlăturată.

Clasificarea cauzelor care înlătură caracterul penal al faptei în legea penală a Republicii Moldova, în cea a României și în Statutul de la Roma (1998). De lege lata, în conformitate cu prevederile art.35 CP RM [1], se consideră cauze care înlătură caracterul penal al faptei: a) legitima apărare; b) reținerea infractorului; c) starea de extremă necesitate; d) constrângerea fizică sau psihică; e) riscul întemeiat; f) executarea ordinului sau dispoziției superiorului. În legea penală nu se face distincție expresă între cauzele justificative și cele de neimputabilitate, această clasificare având doar o semnificație doctrinară. Totodată, cauzele cum ar fi iresponsabilitatea, responsabilitatea redusă și vârsta minorului sub 16 ani nu sunt catalogate drept cauze care înlătură caracterul penal al faptei, ci ca cauze de neimputabilitate, această precizare având doar o semnificație pur doctrinară.

În același timp, legea penală a României renunță la denumirea „cauzele care înlătură caracterul penal al faptei” și, spre deosebire de legea penală a Republicii Moldova, în Noul Cod penal (Legea 286/2009) [2] sunt instituite două categorii de cauze – cauze justificative și cauze de neimputabilitate. Astfel, Capitolul II al Părții generale (Cauze justificative) cuprinde art.18, conform căruia nu constituie infracțiune fapta prevăzută de legea penală, dacă există vreuna dintre cauzele justificative prevăzute de lege, iar efectul cauzelor justificative se extinde și asupra participanților. Următoarele cauze sunt recunoscute justificative: legitima apărare (art.19); starea de necesitate (art.20); exercitarea unui drept sau îndeplinirea unei obligații (art.21); consimțământul persoanei vătămate (art.22). Astfel, cu titlu de exemplu, referindu-se la legitima apărare, Înalta Curte de Casație și Justiție a României a statuat că legitima apărare propriu-zisă se caracterizează prin existența unei apărări proporționale cu gravitatea pericolului și cu împrejurările în care s-a produs atacul, în timp ce „*excesul de apărare*” sau „*excesul justificat*”, care este asimilat cu legitima apărare, are ca principală caracteristică depășirea limitelor unei apărări proporționale cu gravitatea pericolului și cu împrejurările în care s-a produs atacul, din cauza tulburării sau temerii sub imperiul căreia s-a aflat cel ce a săvârșit fapta pentru a înlătura atacul. Spre deosebire de „*excesul de apărare*”, „*excesul scuzabil*” nu este asimilat cu legitima apărare, ci constituie o circumstanță atenuantă legală și constă în depășirea limitelor legitimei apărări, atunci când nu este cauzată de tulburare sau temere [3].

Faptele justificative sunt cauze obiective ce nu privesc dispoziția psihologică a agentului, ci starea obiectivă în care se află și care îl determină să comită o faptă prevăzută de legea penală [4, p.10]. Cauzele justificative se analizează în privința tuturor participanților, deoarece au legătură cu fapta, nu însă cu autorul. În același timp, Capitolul III (Cauze de neimputabilitate) al Părții generale prevede următoarele cauze de neimputabilitate: constrângerea fizică (art.24); constrângerea morală (art.25); excesul neimputabil (art.26); minoritatea infractorului (art.27); iresponsabilitatea (art.28); intoxicația (art.29); eroarea (art.30); cazul fortuit (art.31) [2]. Spre deosebire de cauzele justificative, cele de neimputabilitate se analizează doar în raport cu făptuitorul, cu excepția cazului fortuit.

Referindu-se la cazul fortuit, Înalta Curte de Casație și Justiție a României a statuat: „*1. În cazul unui accident de cale ferată, produs la trecerea la nivel cu calea ferată simplă, fără bariere, prin coliziunea unui tren cu un autovehicul, culpa mecanicului locomotivei nu poate fi reținută, dacă acesta și-a îndeplinit obligațiile legale privind semnalizarea luminoasă și obligațiile legale privind semnalele acustice și a redus viteza sub limita cu care putea circula în zona trecerii la nivel cu calea ferată simplă, fără bariere. În acest caz, instanța dispune achitarea pentru infracțiunea de neîndeplinire a îndatoririlor de serviciu sau îndeplinirea lor defectuoasă din culpă prevăzută în art.330 C.pen. și pentru infracțiunea de distrugere sau semnalizare falsă prevăzută în art.332 alin.(1), (3) și (4) C.pen., în baza art.396 alin.(5) raportat art.16 alin.(1) lit. b) C.proc.pen. 2. Fapta șoferului unui autovehicul care a încălcat dispozițiile art.60 din O.U.G. nr.195/2002, referitoare la obligația participanților la trafic de a da dovadă de prudență sporită la apropierea și traversarea liniilor de cale ferată și, prin conduita sa – de a nu manifesta suficientă prudență la trecerea la nivel cu calea ferată*

simplă, fără bariere – a condus la coliziunea cu un tren, fapta având ca urmare un accident de cale ferată, întrunește elementele constitutive ale infracțiunii de distrugere sau semnalizare falsă prevăzută în art.332 alin.(1), (3) și (4) C.pen. [5]. Într-o astfel de ipoteză, nu sunt incidente dispozițiile art.31 C.pen., referitoare la cazul fortuit, întrucât această cauză de neimputabilitate implică existența unei imprevizibilități obiective a împrejurării care are drept consecință producerea rezultatului.

Mai mult, practica judiciară română atestă: „Nu sunt întrunite condițiile referitoare la cazul fortuit, dacă inculpatul, care nu a respectat regulile de circulație pe drumurile publice în vederea evitării oricărui pericol, având pregătirea și experiența necesară, putea și trebuia să prevadă rezultatul socialmente periculos, și anume – producerea unui accident de circulație, condiția imprevizibilității absolute a împrejurării care a determinat producerea rezultatului nefiind îndeplinită” [6].

Într-o altă ordine de idei, Statutul Curții Penale Internaționale (adoptat la Roma la 17 iulie 1998) [7] nu operează cu expresiile „cauzele care înlătură caracterul penal al faptei”, spre deosebire de Codul penal al Republicii Moldova, sau cu „cauzele justificative” și „cauzele de neimputabilitate”, cum ar fi în cazul Codului penal român, dar folosește sintagmele „lipsa de competență” (cum ar fi în cazuri minorilor sub 18 ani) și „motive de exonerare a răspunderii penale”. În conformitate cu prevederile art.26 din Statutul Curții Penale Internaționale (*Lipsa de competență în privința persoanelor sub 18 ani*), Curtea nu are competență față de o persoană sub vârsta de 18 ani în momentul pretinsei comiterii a unei crime.

Cu toate acestea, Statutul de la Roma (1998) prevede următoarele motive de exonerare a răspunderii penale: 1) iresponsabilitatea; 2) intoxicația; 3) legitima apărare; 4) constrângerea fizică sau psihică; 5) extrema necesitate. Astfel, în conformitate cu prevederile art.31 din Statutul Curții Penale Internaționale (*Motive de exonerare a răspunderii penale*), în afara altor motive de exonerare a răspunderii penale prevăzute de Statut, o persoană nu răspunde penal dacă, în momentul comportamentului în cauză:

- i) suferea de o boală sau o deficiență mintală care o priva de capacitatea de a înțelege caracterul delictuos sau natura comportamentului său ori de a-l stăpâni pentru a fi conform exigențelor legii;
- ii) era într-o stare de intoxicație care o priva de facultatea de a înțelege caracterul delictuos sau natura comportamentului său ori de a-l stăpâni pe acesta pentru a-l alinia la exigențele legii, cu condiția să nu se fi intoxicat în mod voluntar în circumstanțele în care știa că, datorită intoxicării, riscă să adopte un comportament care să constituie o crimă ce ține de competența Curții sau să nu fi ținut deloc seama de acest risc;
- iii) a acționat rezonabil pentru a se apăra, pentru apărarea altuia sau, în cazul crimelor de război, pentru a apăra bunurile esențiale supraviețuirii sale ori a altuia sau esențiale la îndeplinirea unei misiuni militare, împotriva recurgerii iminente și ilicite la forță, într-un mod proporțional cu amploarea pericolului pe care l-ar risca propria persoană sau altcineva ori bunurile protejate. Faptul că o persoană a participat la o operațiune defensivă condusă de forțe armate nu constituie în sine un motiv de exonerare a răspunderii penale potrivit prezentei litere;
- iv) comportamentul despre care se susține că ar constitui o crimă ce ține de competența Curții a fost adoptat sub constrângere, rezultând dintr-o amenințare cu moartea iminentă sau dintr-o atingere gravă, continuă ori iminentă a propriei integrități fizice sau a altuia și dacă a acționat din necesitate și într-un mod rezonabil pentru a înlătura această amenințare, cu condiția să nu fi avut intenția de a produce un prejudiciu mai mare decât cel pe care a încercat să îl evite. Această amenințare poate fi:
 - i) fie exercitată de alte persoane;
 - ii) fie constituită de alte circumstanțe independente de voința sa.

Totodată, în conformitate cu alin.(1) art.32 din Statut (*Eroarea de fapt sau eroarea de drept*), o eroare de fapt nu este un motiv de exonerare a răspunderii penale decât dacă face să dispară elementul psihologic al crimei. Potrivit alin.(2) art.32 din Statut, o eroare de drept care se referă la faptul de a ști dacă un comportament dat constituie o crimă ce ține de competența Curții nu este un motiv de exonerare a răspunderii penale. Cu toate acestea, o eroare de drept poate fi un motiv de exonerare a răspunderii penale dacă face să dispară elementul psihologic al crimei sau dacă decurge din art.33 din Statut.

În mod special, în prevederile art.33 din Statut este reglementat *ordinul ierarhic și ordinul legii*. Astfel, în conformitate cu alin.(1) art.33 din Statut, faptul că o crimă ce ține de competența Curții a fost comisă la ordinul unui guvern, al unui superior, militar sau civil, nu exonerează persoana care a comis-o de responsabilitatea sa penală, decât dacă: a) această persoană nu a avut obligația legală de a se supune ordinelor guvernului sau su-

periorului în cauză; b) această persoană nu a știut că ordinul este ilegal; c) ordinul nu a fost vădit ilegal. Mai mult, în confirmare cu alin.(2) art.33 din Statut, ordinul de a comite genocid sau o crimă împotriva umanității este vădit ilegal.

În același timp, prevederile din Secțiunea 2.10 (*Ordine militare*) din Codul penal model al Statelor Unite ale Americii din 1962 [8] sunt special consacrate supunerii ordinilor comandanților în cadrul serviciului armat în raporturi militare, cu condiția că făptuitorul nu cunoștea că acest ordin este unul ilegal.

Într-o altă ordine de idei, în Codul penal model al Statelor Unite ale Americii din 1962 cauzele care înlătură caracterul penal al faptei sunt repartizate în trei articole: Articolul 2 (*Principii generale ale răspunderii*); Secțiunea 2.04 (*Eroarea de drept și eroarea de fapt*), Secțiunea 2.08 (*Intoxicația*); Articolul 3 (*Principii generale de justificare*); Articolul 4 (*Responsabilitatea*).

Totodată, în Nigeria (sistemul *common law*), spre exemplu, va constitui cauză care înlătură caracterul penal al faptei caracterul nesemnificativ al infracțiunii (lat. – „*de minimis non curat lex*”). O prevedere asemănătoare găsim și în Partea generală a Codului penal al Republicii Moldova (alin.(2) art.14), conform căreia *nu constituie infracțiune acțiunea sau inacțiunea care, deși, formal, conține semnele unei fapte prevăzute de prezentul cod, dar, fiind lipsită de importanță, nu prezintă gradul prejudiciabil al unei infracțiuni*. Spre exemplu, dacă cineva intenționează să sustragă un stilou, va opera cauza de neimputabilitate *de minimis non curat lex* [9].

Clasificarea cauzelor care înlătură caracterul penal al faptei în sistemul *common law*. În doctrina *common law*, cauzele care înlătură caracterul penal al faptei pot fi clasificate în mai multe categorii. Spre exemplu, o categorie poate fi operată în cazul în care făptuitorul nu posedă capacitate suficientă de a comite o infracțiune din cauza vârstei sau din unele cauze similare, cum ar fi iresponsabilitatea (discernământul abolit). A doua categorie de cauze care înlătură caracterul penal al faptei, în doctrină deseori numite „*cauze justificative ade-vărate*”, apare când făptuitorul este implicat în executarea laturii obiective și a celei subiective ale unei infracțiuni, însă cu condiția că apare vreo circumstanță scuzabilă sau justificativă, spre exemplu – legitima apărare sau provocarea. A treia categorie include cauzele care duc la sentința de achitare, spre exemplu – legitima apărare, și cauzele care duc la sentința de condamnare. Mai multe temeuri pot fi utilizate la clasificarea cauzelor analizate: cauzele complete și parțiale; cauzele de relevanță generală și cauzele de relevanță specifică – doar pentru anumite categorii de fapte infracționale [10, p.1-76; 11, p.475-559; 12, p.277-307; 13, p.465-497; 14, p.172-196]. Astfel, există cauze care pot fi privite fie în calitate de condiții, fie în calitate de împrejurări ce exclud răspunderea penală, așa-numite *cauze justificative complete*, cum ar fi în cazul legitimei apărări; pe de altă parte, cauzele care contribuie la reducerea răspunderii penale – *cauze justificative parțiale*, în acest sens în doctrină fiind adus exemplul provocării.

În acest context devine impetuoasă diferențierea cauzelor care exclud și care atenuază răspunderea penală. Astfel, dacă persoana s-a aflat sub imperiul unei cauze de înlăturare a caracterului penal al faptei, atunci ea nu este recunoscută vinovată și, prin urmare, nu este condamnată pentru o infracțiune. Spre deosebire de cauza de înlăturare a caracterului penal al faptei, atenuarea devine o împrejurare relevantă în exclusivitate la etapa emiterii sentinței de condamnare, uneori circumstanțele atenuante fiind atât de persuasive, încât doar o sentință de condamnare nominală poate fi emisă.

Cauzele care înlătură caracterul penal al faptei cunosc mai multe clasificări:

- 1) *Prima categorie* include cauzele în care persoana fără capacitate suficientă de a discerne din cauza minorității (vârstei fragede) sau din cauza discernământului abolit săvârșește o faptă prejudiciabilă prevăzută de legea penală;
- 2) *Următoarea categorie* ar cuprinde cauzele care conduc la achitarea persoanei și cauzele care pot fi luate în considerare doar ca o circumstanță atenuantă, însă persoana oricum va fi condamnată pentru fapta prejudiciabilă săvârșită;
- 3) *Ultima categorie* ar însuma cauzele care înlătură caracterul penal al tuturor faptelor penale, cum ar fi în cazul legitimei apărări, și cauzele care înlătură caracterul penal al categoriilor speciale de fapte penale (spre exemplu, responsabilitatea redusă în cazul omorului săvârșit în stare de afect sau în cazul pruncuciderii) expres prevăzute de legea penală în vigoare.

Pentru a obține un tablou complet, doctrina *common law* propune algoritmul de clasificare a tuturor cauzelor care înlătură caracterul penal al faptei:

- 1) *Categoria cauzelor care exclud caracterul penal al faptei pe motivul lipsei vreunui element constitutiv al infracțiunii*. În astfel de cazuri, urmărirea penală este inaptă să demonstreze componența infracțiunii im-

putate, spre exemplu, lipsa elementului obiectiv (lat. – „*Actus Reus*”), cum ar fi în cazul consimțământului victimei adulte pentru săvârșirea unor acțiuni cu caracter sexual, sau lipsa elementului subiectiv (lat. – „*Mens Rea*”), cum ar fi în cazul erorii de normă/de drept sau în cazul automatismului. Astfel, în legea penală americană este reglementat și consimțământul (Secțiunea 2.11). Conform acestei norme juridico-penale, consimțământul persoanei constituie cauză care exclude caracterul penal al faptei. Consimțământul la cauzarea vătămării corporale nu va constitui infracțiune în cazul în care (a) această prejudiciere nu este una serioasă și (b) conduita și prejudicierea sănătății sunt prevăzute în mod rezonabil în cazul participării comune la competiții sportive legitime sau în cazul altor împrejurări neinterzise de lege. Totodată, consimțământul se recunoaște invalid în următoarele cazuri: este formulat de o persoană care nu este împuternicită în mod legal să autorizeze conduita urmărită penal; este formulat de o persoană care, din cauza vârstei minore, bolii sau tulburării psihice ori din cauza intoxicației este vădit inaptă sau făptuitorului îi este cunoscut că nu poate formula un raționament valid referitor la natura sau prejudiciabilitatea faptei prejudiciabile; este formulat de o persoană din neatenție, care, fiind mai precaută, nu ar fi formulat un astfel de consimțământ; este formulat ca urmare a aplicării violenței, constrângerii, decepției sau în urma altor acțiuni asemănătoare.

- 2) *Cauzele justificative*. Această categorie de cauze există în cazurile în care conduita făptuitorului este una moral acceptabilă; spre exemplu, în acțiunea comunității, riposta este o acțiune corectă care ar putea fi întreprinsă în circumstanțele concrete ale cauzei. În acest sens, un exemplu relevant ar fi legitima apărare, cu condiția că violența aplicată nu este una disproporționată.
- 3) *Cauzele scuzabile*. O cauză scuzabilă operează atunci când conduita făptuitorului este percepută ca una prejudiciabilă, inacceptabilă, însă, din anumite motive, iertată. Această categorie îl face pe individ responsabil moral pentru faptele sale, însă nu îl blamează pentru acestea. Provocarea și constrângerea sunt considerate drept cauze scuzabile. În conformitate cu par.(1) Secțiunea 2.09 (*Constrângere*) din Codul penal model al Statelor Unite ale Americii din 1962, fapta nu va constitui infracțiune dacă persoana a fost impusă să procedeze în acest mod prin aplicarea violenței sau amenințării cu violența, cu violența ilegală împotriva făptuitorului sau împotriva unei alte persoane, cu condiția că o astfel de violență ar deveni irezistibilă pentru o altă persoană rezonabilă. Cauza nu este aplicată în cazul în care persoana s-a pus în această stare din sineîncredere exagerată sau din neglijență. Totodată, legea penală americană prevede expres în par.(3) Secțiunea 2.09 că nu se recunoaște sub constrângere soția care săvârșește infracțiunea executând ordinul propriului soț, cu excepția cauzelor când ea a fost sub constrângere în sensul par.(1) Secțiunea 2.09.
- 4) *Cauzele personale de incapacitate*. După cum reiese din titlul categoriei, această cauză va opera atunci când la momentul săvârșirii faptei prejudiciabile se va stabili lipsa la făptuitor a capacității de a discerne. Prin urmare, acesta nu va fi în stare să răspundă penal pentru cele comise. Doctrina *common law* distinge cauza *primară* de incapacitate (va avea loc în cazul în care persoana nu a atins vârsta răspunderii penale cerute de lege) și cauza *secundară* de incapacitate (discernământul abolit al făptuitorului), deși, uneori, incapacitatea poate fi privită și ca o cauză *primară* de incapacitate. Premisa acestei cauze de neimputabilitate ar fi ideea, conform căreia doar persoanele care posedă capacitate intelectuală (facultatea cognitivă de a discerne) sunt penalmente responsabile.
- 5) *Cauzele de origine procesual penală care fac imposibilă urmărirea și judecarea ulterioară a făptuitorului*, însă nu îl iartă (engl. – „*non-exculpatory defences*”), spre exemplu, boala psihică apărută la făptuitor în procesul examinării cauzei penale care îl privează de capacitatea psihofizică de a discerne; sau amânarea examinării cauzei din alte motive procesuale.

Diferențierea scuzei și justificării. Referindu-ne la ierarhia cauzelor care înlătură caracterul penal al faptei, putem susține că până în prezent nu există vreun fundament teoretic cert și univoc. Un temei bine cunoscut de clasificare a cauzelor ar fi raționamentul exculpării. Un alt temei de clasificare a cauzelor care înlătură caracterul penal al faptei recunoscut în doctrina *common law* ar fi raționamentul înlăturării, în baza căruia toate cauzele se disting în cauze *justificative* și cauze *scuzabile* [15, p.1259-1293]. Într-adevăr, o gamă largă de surse doctrinare consacrate cauzelor care înlătură caracterul penal al faptei este bazată pe diferențierea dintre „*justificare*” și „*scuză*”. Această diferențiere are o istorie îndelungată, ea constituind și astăzi fundamentul pentru diferite cauze care înlătură caracterul penal al faptei. *Cauzele justificative* implică o conduită acceptabilă din partea făptuitorului, deși, la prima vedere, fapta săvârșită satisface cerințele unei infracțiuni. *Cauzele scuzabile* apar atunci când conduita făptuitorului este percepută ca una incorectă, inadmisibilă și inacceptabilă, însă, din

anumite motive, iertată. Dacă cauza justificativă ține de natura actului, atunci cauza scuizabilă ține de persoana făptuitorului. Se consideră că, de fapt, cauzele scuizabile nu întotdeauna operează ca cauze complete/absolute, ci ca cauze cu caracter parțial de exculpare. În această ordine de idei, cauzei îi este atribuit caracterul „*justificativ*” atunci când ea implică realizarea de către făptuitor a unui drept moral și acceptat de societate, cum ar fi în cazul legitimei apărări; totodată, cauza „*bazată pe scuze*”, cum ar fi în cazul provocării, presupune că conduita făptuitorului este una prejudiciabilă și inacceptabilă, însă parțial iertată. Această distincție nu poate fi comparată și egalată cu situații când cauza conduce la achitarea persoanei, ci poate fi operată doar pentru reducerea pedepsei aplicate în cazul condamnării persoanei care a săvârșit această faptă prejudiciabilă. În viziunea precedentelor judiciare din sistemul *common law*, rezonabilitatea cauzei justificative urmează a fi verificată printr-un test obiectiv simplu: dacă o persoană ordinară rezonabilă, aflându-se în împrejurări similare, ar răspunde în același mod. Mai mult, s-a considerat că aplicarea standardelor subiective ar rezulta în creșterea numărului de achitări.

Cauzele personale de incapacitate în sistemul *common law* includ: neatingerea vârstei răspunderii penale; iresponsabilitatea; responsabilitatea redusă; automatismul; intoxicația.

Fiind sub vârsta răspunderii penale, copilul nu poate răspunde penal pentru săvârșirea unei fapte prejudiciabile. În viziunea *common law*, trei categorii de copii se bucură de această cauză de neimputabilitate. Astfel, prima categorie se bazează pe prezumția incapacității copilului (*doli incapax*) aplicată minorilor sub 7 ani. A doua categorie vizează minorii cu vârsta cuprinsă între 7 și 14 ani, iar a treia categorie include copiii care au atins vârsta de 14 ani.

Boala psihică. Relevanța sănătății mentale a persoanei pentru dreptul penal se manifestă prin două metode. În primul rând, făptuitorul poate fi iresponsabil la momentul săvârșirii infracțiunii și, în al doilea rând, făptuitorul poate deveni iresponsabil pe parcursul examinării judiciare sau ulterior, deși la momentul comiterii faptei el a fost psihic sănătos.

Responsabilitatea redusă reprezintă o cauză de neimputabilitate parțială pentru omor, fiind semnificativ redusă sancțiunea.

Automatismul apare atunci când persoana suferă de pierderea completă a autocontrolului care este condiționată de un factor extern, spre exemplu – în cazul în care persoana este puternic lovită în regiunea capului și, ca urmare, își pierde posibilitatea de a-și dirija acțiunile. De fapt, cauza de automatism se referă la vicierea elementului obiectiv; prin urmare, pentru a demonstra prezența automatismului este necesar să se demonstreze că persoana a suferit pierderea totală a controlului voluntar, provocată de un factor extern. S-a susținut că pierderea autocontrolului din motive obiective (prezența unor factori externi) constituie temeiul diferențierii automatismului de iresponsabilitatea făptuitorului care, de fapt, se datorează unei stări grave subiective; cu titlu de exemplu poate fi adusă boala psihică care îl lipsește pe făptuitor de capacitatea de a-și controla propria conduită. Însă, uneori vine greu de a diferenția factorii externi de cei interni. Un exemplu elocvent ar fi administrarea de către făptuitor a unor preparate medicamentoase prescrise de medic. În cazul în care persoana a cauzat condiția apariției stării de automatism, ea nu poate pleda pentru recunoașterea acestei stări și operarea cauzei de neimputabilitate. În mod similar, dacă făptuitorul suferă de diabet zahărat și cunoaște că în cazul în care el nu se va alimenta în mod corespunzător poate suferi o stare care îi diminuează sau abolește elementul intelectual și/sau volitiv, el va fi responsabil pentru fapta comisă.

Intoxicația. În mod tradițional, după cum arată precedentele *common law*, scuza de intoxicație nu duce la înlăturarea răspunderii penale, deoarece consumarea voluntară a alcoolului nu poate oferi o cauză de neimputabilitate, spre exemplu, în urmărirea penală a omorului. Astfel, doctrina anglo-americană susține următoarele: „*Dacă persoana, consumând alcool, se induce pe ea însăși într-o stare în care crește probabilitatea comiterii unor fapte violente, în mod special a faptei pe care ea nu ar comite-o fără alcool, atunci instanța de judecată nu va avea temei pentru aplicarea scuzei*”. Totuși, intoxicația constituie cauză personală de incapacitate în cazul în care persoana a fost indusă în această stare prin constrângere și, aflându-se în această stare, săvârșește o infracțiune, caz în care instanța de judecată va ține cont de caracteristica involuntară a intoxicației. În conformitate cu prevederile Secțiunii 2.08 a Articolului 2 (*Principii generale ale răspunderii*), intoxicația făptuitorului nu constituie o cauză exoneratoare de răspundere penală. Intoxicația nu constituie o boală psihică. Cu toate acestea, intoxicația va constitui cauză care înlătură caracterul penal al faptei în cazul în care vor fi respectate condițiile expuse în alin.(4) Secțiunea 2.08: (a) intoxicația nu este autoindusă sau (b) este patologică. Argumentul este prevăzut expres de lege: „*la momentul comiterii infracțiunii făptuitorul a manifestat lipsa*

capacității substanțiale pentru aprecierea prejudiciabilității propriei fapte sau nu a manifestat capacitate substanțială pentru a se conforma cerințelor legii" [8].

De menționat că *abandonarea benevolă a infracțiunii* (temeiul analog renunțării de bunăvoie – *n.a.*) este catalogată drept cauză justificativă specială în cazul învinuirii pentru tentativa de infracțiune. O categorie separată a cauzelor care înlătură caracterul penal al faptei în sistemul *common law* este bazat pe principiul *non bis in idem*, conform căruia persoana nu va fi urmărită penal pentru una și aceeași faptă de două ori (engl. – „*former jeopardy*”), însă în sistemul continental de drept acesta este catalogat ca un temei procesual.

Sistemul *common law* reglementează aplicarea violenței non-mortale (nepericuloase pentru viață – *n.a.*), aplicarea violenței mortale (periculoase pentru viață – *n.a.*), aplicarea violenței rezonabile la prevenirea infracțiunilor; executarea oblației legitime, supunerea ordinului superiorului. Cu toate acestea, în conceptul *common law* este reglementată problema privind disciplina părintelui drept cauză justificativă, anume: dacă părintele a efectuat într-o măsură rezonabilă educarea propriului copil, cu condiția că nu a creat riscul substanțial pentru cauzarea decesului, prejudiciului grav adus sănătății, disfigurarea feței sau corpului, suferință fizică sau psihică extremă sau degradarea gravă. Disciplina părinților trebuie să fie exercitată cu bunăcredință pentru a-și motiva copilul în scopuri educaționale și nu pentru motive răufăcătoare.

Fiecare cauză care înlătură caracterul penal al faptei se referă la situații în care persoana răspunde la un factor extern (obiectiv care nu depinde de voința făptuitorului) – fie acțiunile sau cuvintele unei alte persoane, fie circumstanțele în care se regăsește făptuitorul [16].

Profesorul Fletcher prezintă trei modele de legitimă apărare ce prevalează în sistemul anglo-american și în cel german, după cum urmează:

- *Primul model* se bazează pe cauză exoneratoare privită în calitate de cauză scuzabilă. Această abordare este bazată pe raționamente, conform cărora victima trebuie să se comporte în așa fel încât să se apere. Într-o astfel de situație, persoana nu are de unde alege, ea este impusă de împrejurări.
- *Modelul secund* al cauzei de exonerare este bazat pe varianta unui concept al prejudiciabilității reduse a faptei în cazul în care comportamentul atacatorului este, de fapt, cauza ripostei împotriva propriei persoane, deci atacatorul suferă nemijlocit în urma răspunsului justificat din partea persoanei care s-a aflat în legitimă apărare. Acest concept este unul acceptat în sistemul anglo-american, iar autoapărarea este privită ca o cauză justificativă.
- *Al treilea model* al cauzei de exonerare ar fi protecția propriei autonomii de către victima atacului. Acest model se întâlnește în dreptul german și prevede că autoapărarea este o cauză justificativă [17, p.875-876].

Treptat, savantul Fletcher devine adeptul modelului bazat pe protecția juridico-penală a autonomiei victimei. În conformitate cu această abordare, autoapărarea nu presupune prezența vinovăției din partea agresorului și, în principiu, nu solicită proporționalitate [18]. La argumentarea celor expuse Fletcher aduce un exemplu, când făptuitorul se află într-un lift cu o persoană bolnavă psihic, iar în acest moment alienatul mintal îl atacă cu un cuțit. Fletcher menționează că unica cale de a evita prejudicierea gravă a sănătății ar fi cauzarea morții agresorului bolnav psihic. În opinia lui Fletcher, aici este exclusă starea de extremă necesitate, cazul fiind catalogat de acest autor ca legitimă apărare. În opinia autorului, autoapărarea prin eliminarea amenințării cu moartea nu poate corespunde scopului de necesitate justificativă, deoarece extrema necesitate presupune proporționalitatea între prejudiciul evitat și prejudiciul cauzat [18]. Ținând cont de faptul că toate viețile omenești se bucură de aceeași valoare socială, viața unui agresor bolnav psihic este egală cu viața victimei, iar necesitatea justificativă nu devine o posibilitate legală de a-i cauza moartea.

În doctrina contemporană *common law* există două modele de legitimă apărare:

- (1) *Primul model*, în cadrul căruia legitima apărare este privită ca variantele necesității justificative. Acest model este bazat pe principiul, conform căruia este corect și acceptabil să fie aplicată violența, chiar violența generatoare de moarte în anumite situații. Sursa acestui drept este bazată pe compararea intereselor competitive ale agresorului și ale celui care se apără, unde agresorul este unica persoană responsabilă pentru atac. Această teorie a apărut ca urmare a aplicării directe a principiului, conform căruia prejudiciul cauzat este mai mic decât prejudiciul evitat. În lumina acestei abordări, problema-cheie ar consta în următoarele: dacă vom compara interesele celor două persoane, niciodată nu vom fi în stare să justificăm omorul agresorului de către persoana atacată, când viața lui a fost pusă în pericol. Când viața unui om se compară cu viața unui alt om, este greu de acceptat moartea unuia în favoarea altuia. Cu toate acestea, în cazul tipic al agresorului care a acționat cu responsabilitate, vinovăția acestuia este

luată în considerare și este evaluată împotriva lui, iar intereselor agresorului li se oferă o protecție redusă. Însă, situația devine extrem de diferită în cazul în care persoana se apără împotriva unei persoane iresponsabile din cauza unei boli psihice care o privează de posibilitatea de a înțelege caracterul prejudiciabil al propriei fapte și de posibilitatea de a-și dirija propriile acțiuni. Pe parcursul perioadei când agresorul cu discernământul abolit este iresponsabil, vinovăția acestuia este exclusă. Pe cale de consecință, potrivit acestui concept, nu putem vorbi despre autoapărare împotriva agresorului alienat mintal.

- (2) *Modelul secund* este cel de protecție a autonomiei ce nu depinde de proporționalitatea faptei. Dacă autonomia persoanei este compromisă de un atentat criminal, atunci persoana este în drept să riposteze atacatorul și să restabilească integritatea ordinii perturbate. Problema-cheie ar fi esența conflictului juridico-penal, astfel încât violarea drepturilor noastre din partea atacatorului s-ar asemena mult cu intruziunea trupelor militare străine pe teritoriul statului nostru. Luând în considerare faptul că suntem predispuși să credem că comunitatea posedă dreptul absolut pentru expulzarea ocupanților străini, oricare persoană atacată de o altă persoană posedă dreptul absolut de a răspunde atacului asupra interesului ei vital. Potrivit acestei teorii, vinovăția atacatorului nu este una relevantă și, prin urmare, nu afectează scopul autoapărării. Ceea ce contează este natura obiectivă a intruziunii din partea atacatorului. A apăra spațiul de locuit ce aparține unei persoane nu înseamnă implicit a pedepsi violatorul acestui spațiu pentru conduita sa săvârșită cu vinovăție, ci presupune neutralizarea oricărei intruziuni obiective ostile din partea unui adversar. Fapta victimei de a se apăra de la un atacator iresponsabil prin cauzarea decesului acestuia se acoperă cu teoria autoapărării justificative. Pe cale de consecință, în conformitate cu opinia științifică expusă de Fletcher, unicul raționament viabil pentru autoapărare este protecția autonomiei, ceea ce nu solici-tă vinovăția din partea atacatorului și, logic, nu depinde de proporționalitate [17, p.875-876].

Nu putem fi de acord cu concluzia savantului Fletcher, conform căreia aici nu se aplică „*starea justificativă*” [18]. În opinia noastră, teoria necesității justificative este și ea una relevantă în cazul descris, deoarece se bazează pe teoria utilitaristă a prejudiciului evitat care trebuie să fie mai mare decât prejudiciul cauzat. În starea de necesitate abordarea utilitaristă ține cont de toate interesele și considerațiunile ce pot influența proporționalitatea între prejudiciul cauzat și prejudiciul prevenit.

În materia cauzelor justificative doctrina *common law* utilizează teoria balanței intereselor [19, p.468-469]. Termenul „*interes*” este foarte restrâns. Următoarele trăsături urmează a fi luate în considerare la stabilirea balanței între prejudiciul cauzat și prejudiciul prevenit:

- (1) *Importanța socială a valorii protejate* (viața împotriva libertății sau proprietății, integritatea fizică împotriva libertății sau proprietății, libertatea împotriva proprietății etc.);
- (2) *Valoarea concretă a intereselor protejate* (obiectul de artă ce constituie o valoare incontestabilă istorică și artistică opozabilă unui alt obiect ce nu se bucură de această recunoștință; valoarea socială a unei clădiri istorice de semnificație statală opozabilă unui apartament);
- (3) *Severitatea/seriozitatea amenințării aduse interesului protejat* (este o amenințare concretă sau abstractă);
- (4) *Probabilitatea îndeplinirii amenințării ce se aduce interesului protejat și probabilitatea prejudicierii interesului ce aparține unei alte persoane;*
- (5) *Probabilitatea salvării interesului protejat;*
- (6) *Autonomia persoanei care posedă interesul amenințat* (spre exemplu, proprietarul poate și să nu dorească ca interesul să fie protejat);
- (7) *Sursa amenințării;*
- (8) *Protecția interesului ordinii de drept* (spre exemplu, în cazul evadării din detenția legitimă).

În situația clasică a necesității justificative, conduita de protecție aduce prejudicii intereselor protejate ce aparțin unei terțe persoane care nu este implicată în generarea acestei amenințări. Considerații cu privire la utilitatea socială solicită ca prejudiciul prevenit să depășească considerabil prejudiciul cauzat. Interesele sociale nu sunt protejate în calitate de valori sociale abstracte, ele sunt privite și protejate ca valori care servesc anumite funcții, spre exemplu, interesul social care promovează dezvoltarea dorită a individului. Sfera personală (autonomia persoanei) constituie un principiu fundamental al dreptului penal. Principiul autonomiei oferă individului spațiul personal în care el își realizează propriile interese fără restricții sau fără nicio ingerință, cu condiția că realizându-și interesele individul nu prejudiciază interesele altora.

Concluzii

De lege lata, sistemul cauzelor care înlătură caracterul penal al faptei prevăzute la art.35 CP RM nu cunoaște distincția expresă dintre cauzele justificative și cele de neimputabilitate, această clasificare fiind întâlnită doar în doctrină, având deci o semnificație teoretică.

Mai mult, la compararea listei cauzelor care înlătură caracterul penal al faptei prevăzute la art.35 CP RM cu lista cauzelor analoage din Codul penal român, din Statutul Curții Penale Internaționale (adoptat la Roma la 17 iulie 1998) și din legislația unor state din sistemul *common law*, în special din Codul penal Model al Statelor Unite ale Americii, am observat următoarele:

La construirea cauzelor justificative și de neimputabilitate legea română este influențată conceptual de dreptul german. La rândul său, dreptul german a resimțit influența dreptului anglo-american în ceea ce ține de reglementarea cauzelor justificative și de neimputabilitate.

Statutul de la Roma (1998) nu folosește termenul „cauză”, ci prevede *motivele de exonerare a răspunderii penale*. Din analiza minuțioasă a conținutului art.31 din Statut în lista acestor motive se includ: 1) iresponsabilitatea; 2) intoxicația; 3) legitima apărare; 4) constrângerea fizică sau psihică; 5) extrema necesitate.

În sistemul *common law* există ierhia cauzelor care înlătură caracterul penal al faptei, conform căreia cauzele justificative (engl. – „*justification-based defences*”) sunt privite ca cele mai oportune cauze pentru înlăturarea răspunderii penale, urmate apoi de cauzele scuzabile (engl. – „*excuse-based defences*”) și, în ultimul rând, de cauzele personale de incapacitate (engl. – „*lack of capacity defences*”). Potrivit acestei abordări, este cu mult mai acceptabil să fii iertat și achitat pentru ceea ce ai săvârșit în mod intenționat, aflându-te sub imperiul unor împrejurări invincibile, decât să fii iertat pentru incapacitatea de a discerne.

În situația clasică a necesității justificative ne confruntăm cu cauzarea prejudiciului intereselor protejate de legea penală ce aparțin persoanei care nu este implicată în crearea amenințării, spre exemplu, persoana se află în sfera sa de autonomie personală și respectă, prin urmare, și autonomia altor persoane. Astfel, persoana care prejudiciază interesul protejat al unei alte persoane atentează, de fapt, asupra autonomiei persoanei (spațiului personal) și nu îl respectă. Anume autonomia persoanei constituie un interes social major care urmează a fi considerat ca temelia balanței între prejudiciul cauzat și prejudiciul evitat în cazul necesității justificative. Ținând cont de postulatul, conform căruia prejudiciul prevenit depășește prejudiciul cauzat, iar orice interes social poate aduce atingere acestei balanțe, argumentul școlii utilitariste a dreptului penal justifică necesitatea numai în cazul în care prejudiciul prevenit depășește în mod considerabil prejudiciul care va fi cauzat.

Pentru doctrina penală și practica de aplicare a legii penale a Republicii Moldova propunem aplicarea testului asemănător celui din *common law* – rezonabilitatea cauzei justificative urmează a fi verificată printr-un test obiectiv simplu: *dacă o persoană ordinară rezonabilă, aflându-se în împrejurări similare, ar răspunde în același mod.*

De lege ferenda, propunem introducerea în Partea generală a Codului penal a două cauze de neimputabilitate, cum ar fi *consimțământul victimei* și *automatismul*. Astfel, în opinia noastră, ar fi necesară introducerea prevederilor exprese cu privire la situațiile când consimțământul se recunoaște a fi o cauză de neimputabilitate și la situațiile când consimțământul se recunoaște drept irelevant și invalid.

Reieșind din cele expuse, propunem completarea Părții generale a Codului penal cu două cauze de neimputabilitate, după cum urmează:

Articolul 20¹. Consimțământul victimei

- (1) *Consimțământul victimei la cauzarea vătămării corporale nu va constitui infracțiune în cazul în care*
 - (a) *este cauzat prejudiciu ușor sau ne semnificativ sănătății și*
 - (b) *prejudicierea sănătății este prevăzută și așteptată în mod rezonabil în cadrul participației comune la competiții sportive legitime sau în cadrul altor împrejurări neinterzise de lege.*
- (2) *Consimțământul victimei este invalid în următoarele cazuri:*
 - (a) *este formulat de o persoană care nu este împuternicită în mod legal să autorizeze conduita prejudiciabilă;*
 - (b) *este formulat de o persoană care, din cauza vârstei minore, bolii sau tulburării psihice ori din cauza stării de ebrietate, intoxicare sau din cauza altor infirmități este vădit inaptă sau făptuitorului îi este cunoscut că persoana nu poate formula un raționament valid referitor la natura faptei prejudiciabile;*

- (c) este formulat de o persoană din neatenție, care, fiind mai precaută, nu ar fi formulat un astfel de consimțământ;
- (d) este formulat ca urmare a aplicării violenței, constrângerii, decepției sau în urma altor acțiuni asemănătoare.

Articolul 20². Automatism

(1) Automatismul prezintă pierderea totală a controlului voluntar asupra propriei conduite, provocată de factorul extern.

Referințe:

1. Codul penal al Republicii Moldova, nr.985-XV din 18 aprilie 2002. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 2002, nr.128-129.
2. Noul Cod penal al României actualizat 2018, Legea 286/2009. Legea nr.187/2012 pentru punerea în aplicare a Legii nr.286/2009 privind Codul penal. În: *Monitorul Oficial al României* nr.757/2012. (Disponibil: <http://www.impliasi.ro/Noul%20cod%20penal.pdf>) [Accesat: 08.07.2020]
3. Arhiva Înaltei Curți de Casație și Justiție a României, Secția penală. Decizia nr.686 din 26 februarie 2008.
4. NICOLA (Corîci), M. *Cauzele justificative în dreptul penal român*: Rezumat al tezei de doctorat. Univeristatea din București, Facultatea de Drept, 2016, p.10.
5. Arhiva Înaltei Curți de Casație și Justiție a României, Secția penală. Decizia nr.238/A din 05 septembrie 2014.
6. Arhiva Înaltei Curți de Casație și Justiție a României, Secția penală. Decizia nr.6373 din 10 noiembrie 2005.
7. Statutul de la Roma al Curții Penale Internaționale din 17 iulie 1998. Intrat în vigoare din 1 iulie 2002. (Disponibil: <https://www.legal-tools.org/doc/759f54/pdf/>) [Accesat: 08.07.2020]
8. Model Penal Code - Miscellaneous 1985. Complete Text of Model Penal Code as Adopted at the 1962 Annual Meeting of The American Law Institute at Washington, D.C., May 24, 1962. Philadelphia, PA: The American Law Institute, 1985.
9. Olanrewaju Olamide. *General Defences to Criminal Liability in Nigerian Criminal Code*. (Disponibil:https://www.academia.edu/34832795/GENERAL_DEFENCES_TO_CRIMINAL_LIABILITY.docx) [Accesat: 08.07.2020]
10. BERMAN, M.N. Justification and Excuse, Law and Morality. In: *Duke Law Journal* (University of Pennsylvania Carey Law School), vol.53, 2003, no1, p.1-76.
11. Boaz Sangero. A New Defense for Self-Defense. In: *Buffalo Criminal Law Review*, 2009, vol.9, p.475-559.
12. MORAWETZ, Th. Reconstructing the Criminal Defenses: The Significance of Justification. In: *Journal of Criminal Law and Criminology* (Northwestern University, School of Law), 1986, vol.77, Issue 2, p.277-307.
13. CORRADO, M. Notes on the Structure of a Theory of Excuses. In: *Journal of Criminal Law and Criminology* (Northwestern University, School of Law), 1991, vol.82, Issue 3, p.465-497.
14. BOTTERELL, A. A Primer on the Distinction between Justification and Excuse. In: *Philosophy Compass* (University of Western Ontario), 2009, no4/1, p.172-196.
15. SCHWARTZ, St.S. Is There a Common Law Necessity Defense in Federal Criminal Law? In: *The University of Chicago Law Review*, 2008, vol.75, p.1259-1293.
16. Report Defences in Criminal Law (LRC 95-2009) © COPYRIGHT Law Reform Commission FIRST PUBLISHED, December 2009. ISSN 1393-3132. (Disponibil: http://www.lawreform.ie/_fileupload/reports/rdefencesincrimi nallaw.pdf) [Accesat: 08.07.2020]
17. KREMNITZER, M., GHANAYIM, K. Proportionality and the Aggressor's Culpability in Self-Defense. Twenty-Five Years of George P. Fletcher's Rethinking Criminal Law. In: *Tulsa Law Review*, 2003, vol.39, Issue 4, p.875-899.
18. FLETCHER, G.P., CHIESA, L.E. Self-Defense and the Psychotic Aggressor. Columbia Law School, 2008. (Disponibil: https://scholarship.law.columbia.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3322&context=faculty_scholarship) [Accesat: 08.07.2020]
19. TSAKYRAKIS, S. Proportionality: An Assault on Human Rights? In: *International Journal of Constitutional Law*, vol.7, Issue 3, July 2009, p.468-493.

Date despre autor:

Dorel VELENCIUC, audient la Institutul Național al Justiției, candidat la funcția de procuror.

E-mail: dorelvel@mail.ru

ORCID: 0000-0001-5310-1428

Prezentat la 01.07.2020